

Kudrna, Jaroslav

[Kocka, Jürgen. Sozialgeschichte: Begriff - Entwicklung - Probleme]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1982, vol. 31, iss. B29, pp. 90-93

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107013>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stejně jako poznávání společenských zákonů má i předvídaní vývoje společnosti ve srovnání s předvídaním jevů v přírodě své zvláštnosti způsobené tím, že se týká vědomé lidské činnosti. Předvídaní ve společenské vědě a hlavně v historickém materialismu má formu alternativy: obsahuje tvrzení o základní tendenci společenského vývoje, o možnostech, které z ní plynou, a o podmínkách, za kterých se ta či ona může uskutečnit. Protože tyto podmínky spočívají do značné míry v aktivitě lidí, znamená takto formulovaná předpověď apel na lidskou činnost.

Také v páté kapitole věnuje Glezerman hodné místo osvětlení marxistického pojmu objektivní společenské zákonitosti ve vztahu k aktivitě lidí. Zabývá se dále klasifikací společenského zákona. V této souvislosti zřejmě chybně rozlišuje mezi dynamickými a statistickými zákony, když tvrdí, že všechny statistické zákony mají pouze pravděpodobnostní charakter, a tedy odporují tezi o nutné porážce kapitalismu. Ztožnění společenských zákonů se zákony dynamickými by znamenalo krok zpět směrem k mechanickému redukcionismu v chápání společnosti. Jako zákony projevující se v masovém jednání lidí musí mít zákony lidského vývoje nutně statistický charakter.

V podkapitole zabývající se využitím společenského zákona jsou zajímavé pasáže týkající se subjektivních podmínek využití zákona společenského vývoje, ale chybí slibované vysvětlení objektivních podmínek tohoto využití.

Velmi hodnotné jsou kapitoly šestá a sedmá pojednávající o společensko-ekonomické formaci. V šesté kapitole týkající se vztahu mezi obecnými a speciálními zákony Glezerman odmítá tezi, že speciální zákony jsou pouze konkretizací zákonů obecných – v této souvislosti je zajímavá i vzájemná polemika mezi Glezermanem a D. Bellem.

V sedmé kapitole Glezerman rozebírá pojem společensko-ekonomické formace, jeho význam pro pochopení opakovatelnosti a zákonitosti vývoje společnosti, stejně jako pro vytvoření kritéria vědecké periodizace dějin. Tento výklad by asi bylo vhodné rozšířit o podrobný rozbor pojmu „výrobní způsob“. Ačkoli s ním Glezerman v kapitole pracuje a správně ukazuje jeho význam pro pojem „společensko-ekonomická formace“, jeho specifikace by přispěla k jasnosti, přehlednosti a úplnosti výkladu. Podružným nedostatkem je dvojitý způsob použití pojmu „nadstavba“. Zatímco většinou Glezerman používá tohoto pojmu způsobem zcela obvyklým v marxistické filozofii, na s. 233 se objevuje pojem v množném čísle a navíc ve formulaci sugerující domněnku, že může existovat nadstavba (část nadstavby) nezávislá na základně.

Ačkoli jsem se v recenzi zabývala především dílčími chybami a diskusními názory obsaženými v Glezermanově práci, chtěla bych na závěr konstatovat, že jde o knihu zdařilou a užitečnou. Avšak i při své zdařilosti je symptomem určitého nedostatku, který charakterizuje celou marxistickou produkci týkající se vývoje společnosti: historický materialismus se soustřeďuje především na otázky týkající se buržoazní a socialistické společnosti a přechodu mezi nimi. Problematika prvobytné pospolné společnosti, asijského výrobního způsobu, otrokářského a feudálního řádu ustupuje do pozadí. Je to pochopitelné: aktuální politický zájem se soustřeďuje zejména na poslední společensko-ekonomické formace, ke kterým se vztahuje také nejvíce faktického materiálu. Ale chceme-li poznávat obecné zákonitosti společenského vývoje, pak se může stát, že zanedbáme-li problematiku starších dějin, přehlédneme některé obecné tendence, které se mohou v té či oné formě prosazovat i dnes. Práce zabývající se vývojem společnosti a jeho zákonitostmi by se tedy měly soustředit skutečně na celý vývoj společnosti, nebo by měly být alespoň doplněny větším množstvím prací, které by působení obecných zákonů vývoje společnosti zkoumaly v prostředí starších společensko-ekonomických formací.

Ivana Holzbachová

Jürgen Kocka: Sozialgeschichte; Begriff, Entwicklung, Probleme.
Göttingen 1977, 173 str.

Až do šedesátých let tohoto století byla západoněmecká buržoazní historiografie prakticky orientována novorankovskysky, což znamenalo, že se přísně přidrzovala zásady historické individuality, odmítala zákonitosti a podřizovala veškerý historický proces

státu. Již v šedesátých letech si však řada buržoazních historiků uvědomila, že historii bude nutno fundovat jiným způsobem, je novorankovská, byť zmodernizovaná metodologie již nevyhovuje. Na druhé straně se tato historiografie nechce vzdát staršího historismu, a s ním spojeného principu porozumění a jsme tedy svědky jakéhosi splyvání různých metod. Do tradičního historismu se postupně integrují prvky americké politické vědy, která se vyznačuje jasným prezentivismem a prvky marxismu, které se ovšem zbavují revolučního jádra a konečně se činí ústupky i metodologickému pozitivismu, který byl po druhé světové válce příznačný především pro školu Annales.

S tím souvisí i nutnost reagenty na některé jiné společenské disciplíny, hlavně sociologii, vystupující v západním Německu jako disciplíny historii konkurující. Setkáváme se tedy s pokusy chápat historii šířeji jako tzv. kritickou sociální vědu, která má víceméně představovat jakousi syntézu historie nedialekticky; na základě toho se pak uplatňuje i typologie, která má podat jakousi syntézu generalizující a individualizující metody.

Pro tyto postupy je logické, že se v nich činí pokusy nahradit marxistickou analýzu třeba analýzou společenských skupin, nátlakových skupin a jinými kategoriemi převzatými z tzv. americké politické vědy. Místo třídních bojů se objevuje učení o sociálních konfliktech. S tím pak souvisí i požadavek pojmout historii teoreticky, což prakticky znamená sloučit metody starší německé hermeneutiky s pozitivismem. Tím se má vzbudit dojem, že se vlastní historie má zaměřit na obecné, aniž se ovšem připustí, že by obecné mohlo být chápáno ve smyslu zákonitostí. Příznačné se i nadále střetáváme se zamítavým stanoviskem k historickému materialismu, který se obviňuje z jednoznačného determinismu. S tím souvisí i důraz, který se klade na tzv. teorii středního dosahu a navíc se v historickém procesu hledají určité konstanty převzaté z tzv. sociální antropologie. V tomto smyslu je třeba chápat i smysl řady tzv. teorií – např. teorie fašismu, imperialismu, méně již teorií revoluce – jichž buržoazní historici využívají. Jde většinou o teorie, které jsou zaměřeny proti marxistickému pojetí zákonitostí.

To jsou tedy některé rysy vývojového trendu současné západoněmecké historiografie. Z jeho hlediska je třeba chápat i Kockovy metodologické stati, soustředěné v tomto svazku. Kocka především zdůrazňuje, že ve srovnání s jinými zeměmi hrály doposud v Německu sociální dějiny úlohu víceméně podřadnou, neboť zde v popředí stály dějiny státu. Ovšem příznačné pro Kocku je, že neupírá tomuto postupu jistou oprávněnost a to pod záminkou, že ve státu jsou soustředěny tzv. modernizační tendence. V Německu, rozumí se hlavně v Prusku, k tomu pak přistupovala snaha, vidět ve státu vyšší nadřazené „obecné“ a to ve srovnání s partikulárními zájmy společnosti. Sociální dějiny se pak u německých historiků vyskytují potud, pokud mají z pozic státu širší záběr.

K tomu všemu pak přistupuje metodologická báze tzv. historismu: princip individuality, na kterém se zakládal, umožňoval spíše zachycení dějů jednotlivých států než masových procesů. S tzv. principem individuality souvisela i hermeneutická metoda, schopná sice se svou orientací na psané prameny postihnout úmysly jednotlivců, ale výsledkem toho byla deskripce, již se dostávalo přednosti před analýzou.

Příznačné je, že Kocka spojuje úspěchy této metody s předrevolučním obdobím. Tato metoda selhává totiž všude tam, kde šlo o prosazení nestátních sil v revolucích a kde šlo o postižení tzv. buržoazní společnosti jako – mluveno s Hegelem – difference mezi jednotlivcem a mezi státem. Odtud by byly nutny snahy postihnout dějiny z pozic této společnosti a to s akcentem na sociální hnutí.

Německá buržoazní historiografie ovšem tímto směrem nešla a to přesto, že se v devadesátých letech i mezi odbornými historiky vyskytovaly snahy postihnout co nejvíce z kulturních a hospodářských souvislostí. V tomto směru bylo např. případné pojetí vlastních sociálních dějin, které se ovšem chápaly jako pouhé odvětví politických dějin. Přesto však i tak byly sociální dějiny pojímány jako opoziční disciplína a to ne tak zcela neoprávněně. Je totiž pravda, že časopis *Zeitschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, který byl předchůdcem *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte* obsahuje řadu marxistických prvků.

Velmi časté byly pokusy využít k interpretaci sociálních dějin kulturních dějin, jež byly pojímány buď jako dějiny civilizací (pojetí osvícenské) nebo jako dějiny národa.

V pojetí K. Lamprechta měly sociální dějiny obsáhnout sociálně psychologické

struktury sociální, politické, duchovní dimenze. Mezi obhájce tohoto pojetí patří nejen K. Breysig, nýbrž částečně i E. Bernheim. V pojetí K. Breysiga měly sociální dějiny pomáhat k integraci všech sfér historického života.

Tyto tendence byly ovšem odbornými historiky odmítnuty jako diletantské, částečně proto, že ignorovaly nové techniky bádání a též proto, že vykazovaly alespoň v očích tehdejších buržoazních historiků určitou spřízněnost s marxismem. Těmto historickým pokusům se i vytykalo, že je jimi oslabován princip historické individuality a že se v nich naopak zdůrazňují struktury, procesy a okolnosti. (V tomto smyslu se mluvilo o tzv. Zustandsgeschichte).

Takový byl podle Kocky stav německé buržoazní historiografie do r. 1945. Po r. 1945 se s německou historiografií počíná ovlivňovat sociálně historická interpretace západních zemí a do historie se dostává řada pojmů vlastních sociálním vědám, které umožňují bádání o nadindividuálních jevech. Do historie proniká i řada prvků sociálního reformismu jako „zájem“, „konflikt“ a „zájem o sociální otázky“. K tomu přistupuje i zájem o tzv. strukturální dějiny, importovaný do NSR pod vlivem Braudela. Strukturální dějiny soustředily pozornost na individuální procesy, podmínky a možnosti historického dění, na kolektivní fenomény, na vrstvy skutečnosti, které se tak rychle nemění, na historický proces, na synchronní a diachronní dimenze. Toto zdůraznění strukturálních dějin umožnilo zavést do historie generalizující pojmy, využít srovnání a spolupracovat s jinými sociálními vědami. Tím vším se zároveň měl položit důraz na analytické schopnosti historie.

Příznačné ovšem je, že se na rozdíl od francouzských historiků platnost strukturálních dějin omezuje. Předně je velmi obtížné oddělit to, co je a co není strukturou, ježto se struktura nedá dosti dobře odtrhnout od události. Je pravda, že samotné události jsou bez struktur nepochopitelné, ovšem na druhé straně analýza struktur nevyplučuje popis nebo vypravování událostí. Proto omezit dějiny na průzkum struktur by znamenalo zbavit dějiny mnoha důležitých aspektů. Zvláště by se tím potlačily samotné prvky změny. Konečně samotné události vedou ke změně struktur a nemohou být ze sociálních věd vypuštěny, stejně jako např. osud nebo jednání.

Je tedy nutně strukturální dějiny a dějiny událostí spojit. Tedy podstatou nové historie v tomto pojetí je vztah události, osob a jednání ke strukturám. Je si pak nutno uvědomit, že se se strukturami setkáváme skoro ve všech oblastech historické reality, ať už jde např. o zvyky, nevědomé formy chování, kolektivní mentality a hodnotové systémy; tedy i dějiny vědomí a politiky mohou pracovat se strukturami. Není proto správné ztotožňovat politické dějiny s dějinami událostí. Naopak i v politických dějinách je možno využít teorií. Strukturální dějiny se tedy nedají omezit na hospodářské a sociální dějiny. Dějiny je spíše nutno vidět jako celek a právě tato skutečnost umožňuje uplatnění generalizujících a typologizujících metod a využití metod spřízněných sociálních disciplín. Přitom se ovšem nesmí pouštět ze zřetele hermeneutická tradice historie.

S generalizující tendencí souvisí i použití modelů, které Kocka chápe ve smyslu ideálních typů a zdůrazňuje, že tato modelová konstrukce nezáleží jenom na badateli, nýbrž i na příslušných sociálněvědních teoriích. Přitom podle Kocky nejde o vztah subjektu a objektu v marxistickém slova smyslu, nýbrž o parciální poznání. Právě ideálně typická metoda má podle Kocky tvořit jakýsi spojující článek mezi tradiční historií, která je slepá k teorií a mezi sociální vědeckou historií (social scientific history). Umožňuje analytický postup, aniž se rezignuje na analytickou metodu. Umožňuje využít sociálně vědních teorií, aniž se pod ně pouze subsumují historická data. Vede ke konstrukci hypotéz, aniž se nehistoricky izoluje díleč předmět. Je spojujícím článkem mezi decisionismem a dogmatismem.

Hermeneutické metody se pak osvědčují i v sociálních dějinách, nejen např. v dějinách podniků, nýbrž i v dějinách lidové kultury.

Předmět sociálních dějin je pak nutno vidět v industrializaci, v problémech sociální demografie, v životě příslušníků dělnické třídy a i v jiných aspektech, tedy především v oněch oblastech, které jsou mezi společnostmi a státem.

Přitom je možno spojit sociální dějiny s tradičními postupy. Jedině tak se podaří zesyntetizovat dějiny z pozic společností.

Výsledkem toho všeho má být sociálně historicky orientovaná interpretace obecných dějin, toho, co bychom nazvali dějinami společností. Tím se má zabránit syntézám realizovaným jen z pozic státně politických. Naopak syntézy mají vyjít z ma-

teriálních podmínek, přejít k problematice demografické, zkoumání tříd, skupin, vlastních společenských konfliktů a vzorům chování. To vše by podle Kocky mohl spinit i nedogmaticky pojatý marxismus, který by ovšem musil být především teorií sociálního růstu. Přitom Kocka relativizuje i pojetí samotné ekonomické formace, které podle něho vzniklo až v období kapitalismu a která není plně aplikovaná na předkapitalistické období; i zde je nutné vysvětlení i na základě jiných doplňujících vzorů.

Jako důležitý prostředek se pak nabízí teorie dlouhých vln, již uplatnil Hans Rosenberg ve spise pojednávajícím o depresi bismarckovského období, přičemž ovšem je nutno vidět, že i zde jsou to právě tzv. krátké vlny, jež umožňují orientaci.

Třetí teorie, již se Kocka dovolává, je pak teorie modernizace. Cílem použití všech těchto teorií jsou jakési společenské dějiny (Gesellschaftsgeschichte), které vyplňují mezeru mezi politikou a hospodářstvím, přičemž zvláště v Německu není třeba klást takový důraz na politické pochopení „sociálního“ z pozic státu. Spíše je nutno klást důraz na rozvinutí oněch kategorií, které umožňují postžení společenské sféry.

V Kockově pojetí se tedy počítá se zdůrazněním tzv. společenské sféry, aniž se ovšem např. zahraniční politika odtrhuje od vnitřní politiky. Tak pojmy sociální změny a industrializace mohou vysvětlit dlouhodobé změny politického systému.

U Kocky se tak jasně projevuje snaha smřít Marxe s Maxem Weberem, tj. decizionismus zvůle ve vztahu pojmu a skutečnosti u Webera, se shodou pojmu a skutečnosti u Marxe, kterou příznačně dezinterpretuje jako autoritativní dogmatismus. Přitom Webera nelze chápat podle Kocky jen ze vztahu přímé opozice vůči Marxovi — mnoho pojmů z Weberova spisu *Wirtschaft und Gesellschaft* připomíná Marxe. Weber jinými slovy přejal mnohé z historického materialismu a to v podobě heuristického principu. Na druhé straně se Kocka snaží ukázat, že Marx ztotožňuje tendence, síly a zákonitosti se skutečností a snaží se ukázat, že Marx neuznává abstrakce, jež by byly odtrženy od skutečných dějin.

Protí Weberovi bere ovšem Marxe tak řečeno v ochranu, tvrdí-li, že skutečně všem společenským formacím jsou společné některé obecné zákonitosti. Souvisí to s tím, že Kocka nesdílí k Weberovi slepý obdiv a adresuje mu řadu výtek. Předně Weber považuje samotnou skutečnost za chaos, i když se tu a tam i u něho najdou místa, z nichž vyplývá, že skutečnost je vnitřně kauzálně strukturovaná. V důsledku toho je každé poznání poznáním parciálním, uskutečňující se na základě hodnotových idejí pomocí výběru. Weber tak nemůže dosti dobře vysvětlit, proč určité principy v dějinách mohou vyústit odlišným způsobem.

V podstatě tedy Kockovi jde o to zbavit Webera charakteru decizionisty a doplnit jej určitými prvky z Marxe, který podle Kocky uchopuje skutečnost v mnohých podmiňujících momentech, např. ukazuje, že i ony abstraktní kategorie, které platí pro všechny epochy jsou produktem určité etapy historického poznání.

Kockova práce tedy názorně ukazuje, že se metodologie německé buržoazní historiografie značně odchytila od metodologie, na niž jsme byli ještě zvyklí před patnácti lety. Vyjadřuje pokus buržoazní historiografie vyrovnat se s novými skutečnostmi a vytvořit tak jakýsi protimodel proti marxismu a to i za předpokladu, že se přejmou určité prvky z marxismu samotného.

Ovšem to se děje v zúžené podobě. Kockova práce vyjadřuje modernizaci vlastní buržoazní historiografii, modernizaci, která není vždy v buržoazní historiografii přijímána pozitivně. Zároveň se v ní objevují meze této modernizace, již se dá maximálně marxismus jaksi suplovat, jež však jej nedovede nahradit. Její hodnota je v ujasnění stanovisek a v přehodnocení dosavadní metodologie.

Jaroslav Kudrna

Georges Duby: Les trois ou l'imaginaire du féodalisme.
Gallimard, Paris 1978, 428 str.

G. Duby patří k těm francouzským historikům, kteří se zabývají tzv. historii mentalit, tj. zkoumají, jak myslily a cítily širší společenské vrstvy, a to zejména v dobách, kdy pro způsob jejich uvažování nemáme přímé písemné památky. Kniha *Les*